

Joanna Zielińska-Szczepkowska¹

Roman Kisiel²

Katedra Polityki Gospodarczej i Regionalnej,
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Zrzeszanie się producentów rolnych jako przykład współdziałania w sektorze rolnictwa – doświadczenia wybranych krajów członkowskich Unii Europejskiej

Association of Agricultural Producers as an Example of Cooperation in the Agricultural Sector - The Experience of Selected EU Countries

Synopsis. Potrzeba integracji rolników znajduje swoje źródło w mechanizmach gospodarki rynkowej, w której producenci muszą podejmować decyzje gospodarcze uwzględniając sytuację na rynku, w tym przede wszystkim: prawo popytu, podaży, ogromną konkurencję, a także poziomy cen produktów. W artykule poruszono zagadnienia związane z procesem organizowania się producentów rolnych w różne grupy. Kolejno analizowano następujące kwestie: uwarunkowania więzi organizacyjnych producentów rolnych, ewolucję ustawodawstwa oraz specyfikę funkcjonowania wybranych form kooperacji w rolnictwie. Za przykład posłużyły tu modele funkcjonujące w wybranych krajach Unii Europejskiej (UE).

Słowa kluczowe: grupy producenckie, współpraca, rynek rolny

Abstract. The need for integration of farmers began with the mechanisms of the market economy, in which manufacturers had to make decisions taking into account the economic situation of the market, including in particular: the laws of supply and demand, high competition and prices of products. The aim of this paper is to characterize the creation and functions of agricultural producer groups. The following issues were examined: determinants of organizational relationships between agricultural producers, their characteristics, and the legal conditions needed to function. As examples, models of agricultural producer groups functioning in selected countries of the European Union were described.

Key words: producer organisations, cooperation, rural areas

Wprowadzenie

Idea zrzeszania się indywidualnych producentów rolnych w sformalizowane formy współdziałania jest obecnie alternatywą na poprawę gospodarowania dla wielu rolników. Producenci rolni działający samodzielnie przegrywają ze znacznie silniejszym otoczeniem handlowo-produkcyjnym. W związku z tym coraz częściej pojawiają się inicjatywy

¹ dr, Katedra Polityki Gospodarczej i Regionalnej, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie,
ul. M. Oczapowskiego 4, 10-719 Olsztyn, e-mail: joanna.zielinska@uwm.edu.pl

² prof. zw. dr hab., Katedra Polityki Gospodarczej i Regionalnej, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie,
ul. M. Oczapowskiego 4, 10-719 Olsztyn, e-mail: kisiel@uwm.edu.pl

tworzenia struktur gospodarczych w oparciu o prawo spółdzielcze, kodeks handlowy bądź prawo o stowarzyszeniach. Własne organizacje gospodarcze sprawiają, że zyski jakie powstają w obrocie produktami rolnymi i środkami do produkcji pozostają w dyspozycji rolników i służą rozwojowi ich gospodarstw. Tym samym producenci rolni przejmują przynajmniej część wartości dodanej, która powstaje poza gospodarstwem rolnym (Szeląg-Sikora i Oleksy-Gębczyk, 2013).

Proces nakłaniania rolników do wspólnego działania był od początku stałą koncepcją wdrażaną w krajach członkowskich UE. Organizacje grup producentów miały pełnić funkcje zastępcze wobec niedostatecznego tempa scalania gruntów i zbyt wolnego tworzenia większych obszarowo gospodarstw rolnych. Idea wspólnego działania rolników zmierzała do stworzenia w krajach unijnych (m.in. we Francji, Niemczech, czy też Wielkiej Brytanii) siatki celowo powoływanych zespołów czy spółek rolniczych, które miały za zadanie uporządkowanie rynku lub ustabilizowanie cen na określonym poziomie (Mickiewicz i Wawrzyniak, 2011). W Polsce minęło dotychczas 16 lat od wprowadzenia pierwszych kompleksowych rozwiązań prawnych regulujących proces tworzenia i funkcjonowania grup producentów rolnych. Zmiany w otoczeniu rynkowym rolników, które nabrały większego tempa po 2004 r., zmusiły producentów rolnych do poszukiwania sposobów na podnoszenie swojej efektywności. Jednym z nich było zrzeszanie się rolników w grupy producentów, których liczba w ostatnich latach znacząco wzrosła.

W świetle powyższych rozważań, problemem badawczym podjętym w niniejszym opracowaniu jest próba odpowiedzi na następujące pytania: co skłania rolników do współdziałania, jakie warunki prawne muszą oni spełnić aby stworzyć jedną z form kooperacji producentów rolnych oraz czy i jakie korzyści mogą odnieść członkowie takich grup.

Głównym celem opracowania jest charakterystyka tworzenia i funkcjonowania różnych form współdziałania producentów rolnych. W artykule przywołano przykłady wybranych państw UE, w których tworzenie zrzeszeń producentów rolnych ma nie tylko wieloletnią tradycję, ale również dominuje w zakresie obsługi rolnictwa, w tym m.in.: Francji, Niemiec, Wielkiej Brytanii, Irlandii, Holandii, Danii oraz Szwecji. Dodatkowo przedstawiono znaczenie formy prowadzenia działalności rolniczej w grupach producenckich w Polsce.

Opracowanie ma charakter przeglądowy. Wykorzystano w nim literaturę przedmiotu, akty prawne będące przykładem ewolucji ustawodawstwa w kontekście funkcjonowania różnych form zrzeszeń producentów rolnych oraz dane statystyczne pochodzące m.in. z rejestrów Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Aby zrealizować założone cele badawcze, w pracy posłużono się metodami analizy pionowej i poziomej, analizy przyczynowo–skutkowej oraz analizy tabelarycznej, graficznej i opisowej.

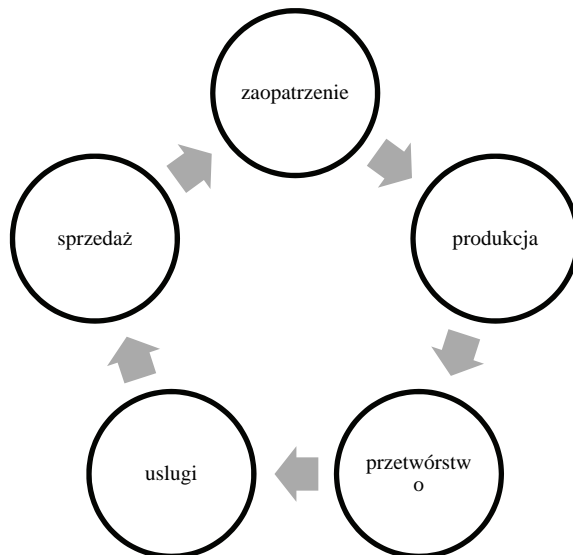
Uwarunkowania więzi organizacyjnych producentów rolnych

Potrzeba zorganizowanych działań wśród rolników występuje od czasów utowarowienia rolnictwa i sprzedaży produktów żywnościowych na rynku. Wynika ona z różnych uwarunkowań, do których zaliczyć można m.in.: wzrastającą rolę rynku i wymagań stawianych producentom żywności, wdrażanie innowacji w procesach produkcji żywności, stosowanie nowoczesnych technologii, wprowadzanie innowacji produktowych, a także rosnąca konkurencja w sektorze żywności (Wiatrak, 2015).

Powyższe procesy, zróżnicowane w różnych krajach, doprowadziły do wyodrębnienia się agrobiznesu, którego głównym celem jest tworzenie produktów żywnościowych, nakierowanych na zaspokajanie ciągle rosnących potrzeb społeczeństwa. Zdaniem Akridge i in. (2012) dostosowanie się do wymagań otoczenia stwarza konieczność inwestowania w rolnictwie w środki produkcji i ludzi. Wymaga to zmian w funkcjonowaniu podmiotów gospodarczych w sektorze rolnictwa, rozwoju jego infrastruktury i doskonalenia procesów wytwarzania oraz dystrybucji produktów rolno-spożywczych. Należy pamiętać, że przeprowadzenie tych zmian może być utrudnione ze względu na brak dostatecznych środków na ich wdrożenie oraz niedostateczny kapitał ludzki. Do czynników ekonomicznych i organizacyjnych mogących mieć wpływ na wyżej wspomniane niepowodzenia zaliczymy m.in.:

- niską skalę produkcji rolniczej;
- brak kompleksowej oferty produktów rolniczych i ich standaryzacji;
- niedostateczne zagospodarowanie w zakresie infrastruktury rolniczej;
- konieczność ponoszenia nakładów na rozwój bazy informacyjnej i marketingowej o ofercie produktów rolnych;
- niski poziom dochodów mieszkańców wsi;
- brak kapitału na finansowanie samodzielnych inwestycji rozwojowych na wsi (Wiatrak, 2006).

Wymienione ograniczenia stanowią impuls dla podmiotów gospodarczych do współdziałania. Współpraca w rolnictwie obejmuje pięć obszarów i dotyczy różnych funkcji aktywności gospodarczej w procesie przygotowania i sprzedaży produktów żywnościowych. Procesy te są ze sobą bezpośrednio powiązane, tworząc ruch okrężny produkcji rolnej – od zaopatrzenia do sprzedaży (rys. 1).

Rys. 1. Obszary aktywności gospodarczej w procesie przygotowywania i sprzedaży produktów żywnościowych

Fig. 1. Areas of economic activity in the process of preparation and sale of food products

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (Boguta, 2014).

W procesie zaopatrzenia następuje zakup środków produkcji żywności i wszystkiego co umożliwia funkcjonowanie podmiotów gospodarczych w rolnictwie. Na etapie produkcji wytwarzane są produkty rolnicze, pasze, a także następuje przygotowywanie przetworów rolnych, które następnie ulegają przetwarzaniu i przygotowaniu do dalszej sprzedaży (m.in. dostosowanie do potrzeb rynku i wymagań jakościowych). Dodatkowo część aktywnych gospodarczo producentów rolnych świadczy różnego rodzaju usługi (m.in. mechanizacyjne, ubezpieczeniowe), które ułatwiają działalność w agrobiznesie (Kapusta, 2012).

Wymienione obszary współpracy nakładają się na poszczególne jego ogniwa integrując proces wytwarzania i dystrybucji żywności. Kooperacja ta ma różne wymiary, począwszy od sąsiedzkiej poprzez wspólne działania w określonych dziedzinach, a kończąc na procesach fuzji i przejęć. Zdaniem Boguty i innych (2014), wszystkie powyższe procesy obserwowane są w rolnictwie, jednak do podstawowych działań integracyjnych należy działalność grup producentów rolnych.

Wybrane formy zrzeszania się producentów rolnych – doświadczenia krajów członkowskich UE

Działalność zrzeszeń producentów rolnych w poszczególnych krajach członkowskich UE jest regulowana przez system prawny danego kraju, z uwzględnieniem rozporządzeń Rady UE. W myśl Rozporządzenia Rady (WE), grupa producentów to organizacja mająca osobowość prawną, utworzona z inicjatywy producentów rolnych na zasadzie dobrowolności i przez nich kontrolowana, mająca na celu zwiększenie efektywności ekonomicznej gospodarstw członków oraz poprawę produkcji i sprzedaży. W praktyce oznacza to, że producenci, jeszcze przed wystąpieniem z wnioskiem o uznanie grupy, muszą ustalić wspólne prowadzenie działalności gospodarczej i jej przedmiot, wybrać formę podmiotu gospodarczego (spółdzielnia, spółka, związek, zrzeszenie), opracować statut, a następnie dokonać rejestracji w sądzie rejestrowym, celem uzyskania osobowości prawnej (Mickiewicz, Wawrzyniak, 2011).

Oficjalnie uznana organizacja producentów zyskuje dostęp do programu interwencji i wsparcia finansowego, udzielanego przez dany kraj członkowski. Efektem działań pomocowych jest fakt, iż związki producentów rolnych i przetwórców stały się trwałym i społecznie akceptowalnym elementem struktury agrarnej UE. Wpłynęły one znacznie na jej unowocześnienie, jak też rozwinęły różnego rodzaju formy kooperacji produkcyjnej w rolnictwie. Przykładem mogą być tutaj m.in.: różne formy kooperacji we Francji (gospodarstwa grupowe, gospodarstwa rolne z ograniczoną odpowiedzialnością, spółki cywilne – gospodarstwo rolne), w Niemczech (zespolowe użytkowanie maszyn rolniczych: spółki maszynowe, przedsiębiorstwa usługowe, spółdzielnie kółek maszynowych), w Wielkiej Brytanii (organizacja rynku mleka: Milk Marque, niezależne grupy handlu mlekiem, spółdzielnie mleczarskie), w Irlandii (korporacje mleczarskie oraz spółdzielnie producentów wołowiny).

We Francji pierwsze kółka rolnicze zaczęły powstawać pod koniec XIX w., a główną przyczyną ich powstania było duże rozdrobnienie własności rolnej. Z czasem idea ta rozwinęła się o zrzeszenia rolników, których celem był m.in. wspólny zakup nawozów, wspólne użytkowanie maszyn, kółka hodowli bydła itp. (Dmochowski, 1907).

W latach 50. i 60. francuscy rolnicy poszukiwali optymalnych dróg rozwoju swoich gospodarstw z uwagi na występujące po drugiej wojnie światowej problemy

z nadprodukcją i załamaniem cen produktów rolno-spożywczych. Najbardziej odczuły je gospodarstwa drobne, których, jak podaje Ziętara (1994), w 1950 r. we Francji było 2 300. W ten sposób powstała oryginalna, do tej pory nie spotykana w żadnym innym kraju, forma koncentracji ziemi zwana gospodarstwem grupowym (GAEC – Rolniczy zespół wspólnej gospodarki).

Gospodarstwa grupowe we Francji działają na podstawie przyjętej w 1962 r. przez Parlament Francji Ustawy określającej zasady ich tworzenia i funkcjonowania. Sposób funkcjonowania takich gospodarstw określa statut, według którego do głównych praw i obowiązków członków tej formy organizacji rolniczej należą:

- zorganizowanie rentownego wspólnego gospodarstwa, przy zachowaniu jego rodzinnego charakteru;
- stworzenie odpowiednich stosunków między wspólnikami na bazie pracy i kapitału;
- zapewnienie stabilności wspólnemu gospodarstwu, jednak bez ograniczenia wspólnikom możliwości wystąpienia z gospodarstwa grupowego;
- zapewnienie gospodarczego i fiskalnego statusu, w którym sytuacja poszczególnych wspólników nie będzie gorsza od rolników gospodarujących indywidualnie;
- ograniczenie osobistej odpowiedzialności w stosunku do osób trzecich (wspólnicy odpowiadają do wysokości wniesionych wkładów);
- zapewnienie dalszego rozwoju gospodarstwom rodzinnym przez ich otwarcie na postęp techniczny przy zapewnieniu pełnego wykorzystania zasobów pracy i kapitału.

Gospodarstwo grupowe może być tworzone przez grupę od 2 do 10 osób. Każdy z członków ma równe prawa i obowiązki. Członkami gospodarstwa mogą być wyłącznie gospodarze – osoby fizyczne, które muszą wnieść wkłady w naturze i kapitale pieniężnym. Aby takie gospodarstwo mogło formalnie funkcjonować musi zostać zatwierdzone przez specjalny Komitet Regionalny z odwołaniem do Komitetu Krajowego. Oprócz typowej produkcji rolnej gospodarstwa te mogą prowadzić dodatkowo obrót produktami rolnymi pochodzącymi ze wspólnej produkcji oraz ich przetwórstwo (Ziętara, 1994).

Oprócz gospodarstw typu GAEC od lat 80. istnieją jeszcze we Francji inne formy grupowego gospodarowania. Ich powstanie spowodowane było głównie problemami, związanymi ze znalezieniem następcy (żony i konkubiny nie mogą być członkami GAEC), co wiązało się głównie z wymogiem by byli to rolnicy – gospodarze stale pracujący fizycznie w zespole. Aby zapobiec procesowi zanikania idei grupowego gospodarowania w 1984 r. ukazał się dekret, a rok później ustawa pozwalająca tworzyć dwie nowe formy gospodarstw grupowych:

1. EARL – gospodarstwo rolne z ograniczoną odpowiedzialnością;
2. SCEA – spółka cywilna – gospodarstwo rolne.

Te dwie powyższe formy złagodziły wymagania obowiązujące do tej pory w GAEC po następujące kwestie: członkiem grupy może być zarówno osoba fizyczna, jak i prawna; członkami mogą być również żony i konkubiny gospodarzy; nie ma obowiązku pracy fizycznej; wkład do kapitału zakładowego musi być wniesiony wyłącznie w kapitale; nie wymagają zatwierdzenia przez specjalny Komitet Regionalny, a jedynie rejestracji w sądzie; nie ma w nich zasady – jeden członek = jeden głos (Wierzbicki, 1997).

Obok wyżej opisanych trzech form grupowego gospodarowania jedną z popularnych form zrzeszania się rolników we Francji są przedsiębiorstwa spółdzielcze, których ilość szacowana jest obecnie na ponad 3500 podmiotów (spółdzielni, związków spółdzielczych, spółdzielni rolniczych wspólnego interesu SICAs). O dużej popularności spółdzielni świadczy fakt, że dziesięciu na dziesięciu francuskich rolników to członkowie spółdzielni.

Stanowią one także istotne miejsce pracy dla ponad 150 000 pracowników przyczyniając się do wzrostu zatrudnienia na obszarach wiejskich we Francji. Popularne są spółdzielnie podstawowe, które odbierają od rolników ich plony, często je przechowują, aby następnie na jak najlepszych warunkach wprowadzić je na rynek. Istnieją również spółdzielnie zaopatrzenia (kupują nasiona, opakowania, nawozy itp.) oraz spółdzielnie usług (ich zadaniem jest m.in. zapewnienie swoim członkom: konserwacji maszyn i naprawy sprzętu rolniczego, drobnych prac budowlanych). Niektóre spółdzielnie zajmują się przetwórstwem mleka, trzody chlewnej, czy też wytwarzaniem pasz (Agricultural..., 2005).

Kolejnym krajem UE, który jako pierwszy w Europie rozwinął formę działalności zespołowej są Niemcy. W 1849 r. Schutze i Reiffeisen założyli pierwsze spółdzielnie, zaś w 1867 r. wydane zostało pierwsze prawo popierające kółka rolnicze (Dmochowski, 1907).

W Niemczech działalność zespołowa także odgrywa bardzo ważną rolę, choć szczyt jej popularności przypadał na lata 70 i 80-te ubiegłego wieku. Grupy producentów i ich związki mogą, w zależności od posiadanych środków budżetowych, otrzymywać subwencje państwowe na ułatwienie procesu tworzenia i wsparcie ich działalności oraz na inwestycje służące poprawie jakości, składowania, obróbki, pakowania. Ponadto wspierane są przedsiębiorstwa nabywające, sprzedające, obrabiające i przetwarzające produkty rolne, ale tylko te które mają zawarte wieloletnie umowy kontraktacyjne z grupami lub ich związkami. Grupy producentów aby skorzystać z pomocy finansowej muszą działać formalnie przyjmując konkretną formę prawną, jak m.in.: spółdzielnia, stowarzyszenie, zrzeszenie, spółka z o.o. lub spółka akcyjna.

Działania zespołowe umożliwiają niemieckim rolnikom m.in. sprzedaż produktów ekologicznych z ich gospodarstw. Warto podkreślić, że w analizowanym kraju ta forma rolnictwa rozwinęła się bardzo mocno. Istniejące grupy producentów to grupy jednoprofilowe (sprzedające jeden produkt, np. tylko zboże, mleko lub mięso) oraz grupy wieloprofilowe (oferujące całą paletę produktów takich jak: warzywa, owoce, zboże, mięso, mleko i inne). Ekologiczne grupy producentów należą najczęściej do związków rolnictwa ekologicznego, takich jak: Bioland, Naturland, Związek GAA (Jaska, 1998).

Kolejnym ciekawym przykładem działalności kooperacyjnej rolników w Niemczech są różne formy zespołowego wykorzystania maszyn. Wyróżnić tu możemy trzy formy międzysąsiedzkiego użytkowania maszyn rolniczych:

- spółki maszynowe, w których wszystkie maszyny lub ich część stanowią wspólną własność dwóch lub większej liczny rolników i są użytkowane w gospodarstwach wspólników;
- przedsiębiorstwa usługowe, w których maszyny stanowią własność prywatną przedsiębiorstw i są stosowane do świadczenia usług na rzecz osób trzecich;
- spółdzielnie kółek maszynowych (Maschinenringe), których celem jest zwiększenie stopnia wykorzystania parku maszynowego w danym gospodarstwie (Borkowski, 1994).

Cechą charakterystyczną powyższych form wykorzystania parku maszynowego jest to, że są one własnością członków kółka, którzy świadczą nimi usługi innym członkom kółka rolniczego. Opłaty za usługi są pobierane według cennika, ustalonego na zebraniu członków lub na zasadzie umowy pomiędzy usługodawcą i usługobiorcą. Zakup każdej nowej maszyny w gospodarstwie poprzedzony jest wnikliwą analizą opłacalności.

W ostatnich latach duże znaczenie praktyczne w rolnictwie niemieckim odgrywa spółdzielczość rolnicza. Według danych na koniec 2010 r. w Niemczech funkcjonowało: 264 spółdzielnie mleczarskie, 105 spółdzielni producentów bydła i mięsa, 209 spółdzielni

plantatorów wina, 89 spółdzielni producentów owoców i warzyw, 330 spółdzielni zakupu i sprzedaży produktów rolnych. Warto dodać za Suchoń (2012), że w Niemczech jako jedynym kraju „starej” UE w części wschodniej działają także rolnicze spółdzielnie produkcyjne, których w 2009 r. było 811. Prowadzą one wspólne gospodarstwa na 27% powierzchni gruntów rolnych landów wschodnich, zaś ich przychody w 2009 r. przekroczyły 1,8 mld euro.

W Wielkiej Brytanii grupowa współpraca rolników ma również wieloletnią tradycję. Są tam głównie spółdzielnie zajmujące się przetwórstwem mleka oraz zbytem produktów rolniczych. Do najczęstszych form zespołowej działalności zaliczyć możemy: kółka maszynowe, stowarzyszenia czy spółki kapitałowe.

Brytyjska spółdzielczość wiejska charakteryzuje się wysokim stopniem specjalizacji. Obok nielicznych, wielkich organizacji spółdzielczych istnieje tam wiele małych, lokalnych spółdzielni liczących niewielu członków. Jak podaje Majewski (1998), 46% stanowią spółdzielnie mleczarskie. Przykładową organizacją producentów mleka opisaną przez ww. autora, odnoszącą duże sukcesy na rynku produktów mleczarskich, jest powstała w latach 60. ubiegłego wieku – Quality Milk Producers. Spółdzielnia ta, zlokalizowana niedaleko od Londynu, nie posiada własnej mleczarni, zaś przerób mleka zlecany jest przetwórniom w różnych częściach kraju. Produktem finalnym jest masło, śmietana, mleko o przedłużonej trwałości oraz produkt flagowy – mleko sprzedawane pn. Breakfast Milk.

W Wielkiej Brytanii, gdzie producenci mleka i produktów mleczarskich należą do jednych z największych w Europie, mają oni kilka możliwości wyboru formy sprzedaży ww. surowca. Po pierwsze, producent może przystąpić do Milk Marque – spółdzielni skupiającej około 70% producentów mleka w Anglii i Walii. Organizacja ta jest kontyngentową organizacją holdingową – organizuje transport oraz badanie mleka, prowadzi transakcje finansowe związane ze zbieraniem należności i wypłatami dla rolników. Nie jest ona atrakcyjna dla producentów mleka gatunkowego – cena za mleko jest tutaj niższa niż u innych kupców z powodu wysokich bieżących kosztów administracyjnych (Rawstome, 1996).

Drugą formą kooperacji zrzeszającej producentów mleka są niezależne organizacje obrotu mlekiem, najczęściej w postaci spółki lub spółdzielni. Istnieją dwie formy organizacji: spółka posiadająca kontyngent (Quota Holding Company) lub spółka nie posiadająca kontyngentu (Non-Quota Holding Company), a także spółdzielnia. W przypadku spółki posiadającej kontyngent, producent mleka podpisuje kontrakt ze spółką na dostawę i sprzedaż całej ilości wyprodukowanego przez siebie surowca. Spółka prowadzi ewidencję oraz sprzedaż mleka i jest ona jego właścicielem. Spółka nieposiadająca kontyngentu ogranicza swoją działalność do negocjowania jak najlepszego kontraktu. Producent podpisuje kontrakt bezpośrednio z kupującym, wybranym przez negocjatora spółki, sprzedaje swoje mleko bezpośrednio do mleczarni i otrzymuje od niej zapłatę za towar.

Producent mleka w Wielkiej Brytanii ma też trzecią możliwość funkcjonowania na rynku – może on sprzedawać mleko bezpośrednio do wybranej przez siebie mleczarni, bez przynależności do żadnej organizacji producentów lub też przystąpić do spółdzielni, która sama produkuje, przetwarza i sprzedaje mleko wyprodukowane przez swych członków. W tym ostatnim przypadku rolnik otrzymuje zapłatę za swoje mleko oraz część ewentualnego zysku wypracowanego przez spółdzielnię.

Kolejnym, wartym przytoczenia przykładem współdziałania w ramach grup producentów rolnych jest Irlandia. Jest to kraj, w którym 75% produkcji rolnej stanowi

produkcja mleka – mleczarstwo i hodowla bydła znajdują się tam w całości pod nadzorem spółdzielni. Jak podaje Herrmann (2009) to właśnie przetwórcie mleka były w Irlandii wzorcem do tworzenia grup producentów rolnych w formie spółdzielni. Mleczarnie integrowały gospodarstwa rolne, a przez to usprawniały ich działanie. Pomagały mniejszym gospodarstwom dotrzeć z wytwarzanymi przez nie produktami na rynek, w związku z tym zajmowały się nie tylko przetwórstwem, ale także silnie wspierały dystrybucję.

Podstawą irlandzkiego rolnictwa są spółdzielnie, które zaczęły powstawać na początku XX w. Obecnie mają one formę olbrzymich, nowoczesnych korporacji, zatrudniających po kilka tysięcy pracowników. Ich współwłaścicielami są rolnicy, ich spadkobiercy oraz robotnicy rolni. Zdaniem Kniecia (2010) wiele osób, także nie związanych z rolnictwem, traktuje możliwość nabycia udziałów w irlandzkich spółdzielniach rolniczych jako doskonałą lokatę kapitału. W Irlandii w ostatnich latach nastąpiła ogromna konsolidacja pozioma – kilkadziesiąt spółdzielni połączyło się w trzy potężne korporacje mleczarskie. Nieco inaczej wygląda sytuacja na rynku wołowiny, gdzie wciąż działa kilkanaście mniejszych grup producentów rolnych.

Bardzo silną pozycję na europejskim rynku rolnym mają także grupy producentów rolnych w Holandii. Tworzą one prężne i sprawnie działające struktury, które od lat prowadzą sprzedaż towarów w imieniu swoich członków. Członkowie holenderskich grup producentów są zobowiązani sprzedawać za jej pośrednictwem całą swoją produkcję, co gwarantuje im minimalną cenę. Dochód członka grupy pomniejszany jest o koszty sprzedaży, składkę członkowską i system zabezpieczeń. Działający przez wiele lat ruch grup producentów dba o szkolenie jego członków, dostarczanie wszelkich informacji, które pozwalają im na lepszą produkcję i dają większe szanse zbytu. Wspólne działanie na rynku holenderskim wzmacnia pozycję rolników i przyczynia się w znacznym stopniu do rozwoju rolnictwa w tym kraju. W Holandii do obsługi rynku rolno-żywnościowego przyjęto system aukcyjny, który wymaga dużych, stałych, terminowych dostaw towaru wysokiej i jednolitej jakości. Indywidualny producent praktycznie nie ma możliwości sprzedaży, dlatego też bardzo dobrze odnajdują się w Holandii grupy producentów, które współdecydują o kształtowaniu rynku rolnego i przejęły w tym kraju (z upoważnienia rządu) część kompetencji w tym zakresie (Knoblauch i Kisiel, 2005).

W Danii, która wspólnie ze Szwecją nazywana jest „ojczyzną spółdzielczości”, na potrzeby rolnictwa działa obecnie 14 spółdzielni. Organizacje te niemal w 100% kontrolują branżę, które obsługują. Cechuje je silne dążenie do konsolidacji, a dokonywane w ramach nich połączenia często swoim zasięgiem wykraczają poza granice kraju. Takim przykładem jest chociażby utworzenie w 2010 r. szwedzko-duńskiej spółdzielni Arla Foods (Suchoń, 2012). W Danii czterech na pięciu rolników to członkowie spółdzielni, za pośrednictwem których sprzedają oni i nabywają środki potrzebne do produkcji rolnej (Matuszak i Skórnicki, 2012). Duńskie spółdzielnie działają nie tylko w sferze produkcji i przetwórstwa żywności, ale także w obszarze doradztwa rolniczego oraz ochrony interesów grup producentów rolnych (Czekaj i Żmija, 2014).

W Polsce funkcjonowanie grup producentów rolnych, a także zasady i warunki udzielania ze środków publicznych pomocy finansowej, związanej z ich organizowaniem uregulowała ustawa z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach (Dz. U., nr 88, poz. 983). Za ww. ustawą szła pomoc finansowa ze strony państwa, realizowana w trakcie pierwszych pięciu lat działalności zarejestrowanej grupy, i pomoc kredytowa w postaci preferencyjnych kredytów na zadania statutowe grupy, a także zwolnienie z podatku od nieruchomości. Z uwagi na nieskuteczność jej działania

w procesie aktywizacji rolników do tworzenia grup i organizacji producentów ustawa ta podlegała nowelizacjom, w tym trzem istotniejszym. Pierwsza, z 18 czerwca 2004 r. (Dz. U. 2004 nr 62, poz. 1694), umożliwiła członkostwo w grupie osobom prawnym i przewidywała wyższe stawki pomocy finansowej dla grup. Duże znaczenie miało też umożliwienie członkostwa spółdzielniom i spółkom. Efektem tej nowelizacji było utworzenie grup z około 30 spółdzielni. Druga nowelizacja, z 15 grudnia 2006 r. (Dz. U. 2006 nr 251, poz. 1847), wprowadziła zwolnienie z podatku dochodowego i od nieruchomości grupy. Zmiany te nie zostały w pełni wykorzystane, gdyż grupy w większości nie posiadały nieruchomości i rzadko wykazywały zysk. Zrzeszeni producenci dokonywali częściej wspólnych zakupów środków produkcji, poszukiwali odbiorców, niż realizowali marże. Trzecia nowelizacja, z 9 kwietnia 2008 r. (Dz. U. 2008 nr 72, poz. 424), dotyczyła zmniejszenia minimalnej rocznej wielkości produkcji towarowej dla poszczególnych województw. Nowelizacja ta została wprowadzona z myślą o producentach o małym potencjale, ale w praktyce nie przyczyniła się do przyspieszenia tempa powstawania grup. Pomogła głównie w organizowaniu się dużych gospodarstw towarowych, których właściciele zakładali 5-osobowe spółki, często rodzinne. Podobnie zmniejszenie minimalnej rocznej produkcji towarowej dla gospodarstw i obszaru upraw nie spowodowało organizowania się producentów tych produktów (Krzyżanowska, 2013).

11 września 2015 r. uchwalona została ustawa o zmianie ustawy o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw oraz ustawy o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (Dz. U. 2015, poz. 1888), która weszła w życie z dniem 18 grudnia 2015 r. Ustawa ta wprowadziła wiele zmian, m.in. odnoszących się do rejestracji grup, kontroli i nadzoru prowadzonego przez oddziały Agencji Rynku Rolnego, a nie przez urzędy marszałkowskie.

Zgodnie z Ustawą o grupach producentów rolnych i ich związkach, w Polsce jej członkami mogą być osoby fizyczne, jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej oraz osoby prawne, które w ramach działalności rolniczej prowadzą:

- 1) gospodarstwo rolne w rozumieniu przepisów o podatku rolnym lub
- 2) dział specjalny produkcji rolnej.

Jednostki te mogą organizować się w grupy producentów rolnych w celu dostosowania produkcji rolnej do warunków rynkowych, wspólnego wprowadzania towarów do obrotu, w tym przygotowania do sprzedaży, centralizacji sprzedaży i dostawy do odbiorców hurtowych, ustanowienia wspólnych zasad dotyczących informacji o produkcji ze szczególnym uwzględnieniem zbiorów i dostępności produktów rolnych, rozwijania umiejętności biznesowych, marketingowych oraz organizowania i ułatwiania procesów wprowadzania innowacji, a także ochrony środowiska naturalnego. Do wyboru są cztery formy prowadzenia działalności gospodarczej przez grupy producentów, których porównanie przedstawiono w tabeli 1.

Regulacje prawne UE i odpowiadające im regulacje krajowe wspomagają tworzenie i funkcjonowanie grup producentów w Polsce. Jednocześnie grupy te mogą liczyć na pomoc finansową, która w dwóch poprzednich okresach programowania: 2004–2006 i 2007–2013, dotyczyła m.in.: dostosowania procesu produkcyjnego i produkcji członków grup do wymogów polityk rynkowych oraz spełnienia wymogów norm opartych na prawodawstwie unijnym; wspierania producentów rolnych, którzy uczestniczą w systemach jakości żywności; przechowywania, konfekcjonowania i standaryzacji produktów lub grup

produktów; wspólnego przygotowywania produktów do sprzedaży i wprowadzania ich do obrotu, w tym do odbiorców hurtowych; prowadzenia promocji produktów lub grupy produktów wprowadzonych do obrotu, w tym zwłaszcza działań promocyjnych produktów wytwarzanych w ramach systemów jakości żywności; przygotowania wspólnych zasad informacji o produkcji, w tym uwzględnienia zbiorów i dostępności produktów; finansowania działalności inwestycyjnej, o ile są one realizowane przez daną grupę producentów.

Tabela 1. Charakterystyka form prawnych grup producentów rolnych w Polsce

Table 1. Characteristics of legal forms of agricultural producer groups in Poland

Wyszczególnienie	Spółdzielnia	Spółka z o.o.	Zrzeszenie	Stowarzyszenie
Charakter organizacji	gospodarczy i społeczny	dowolny	Społeczno-zawodowy i gospodarczy	społeczny
Teren działania	bez ograniczeń	bez ograniczeń	terytorium RP	bez ograniczeń
Członkowie organizacji	osoby fizyczne i prawne	osoby fizyczne i prawne	osoby fizyczne	osoby fizyczne
Liczba członków założycieli	co najmniej 5 osób fizycznych	1 i więcej	co najmniej 10 osób fizycznych	co najmniej 15 osób fizycznych
Forma zorganizowania finansowego	udział	udział	składki członkowskie	składki członkowskie
Zalety	<ul style="list-style-type: none"> prosta forma organizacji; majątek spółdzielni własnością członków; brak odpowiedzialności członków za zobowiązania spółdzielni; prosta procedura przyjmowania członków 	<ul style="list-style-type: none"> odpowiedzialność wspólnika ograniczona do wysokości wniesionego wkładu; możliwość inwestowania; majątek stanowi własność wspólników; 	<ul style="list-style-type: none"> prosty sposób tworzenia jak i forma organizacji; niskie koszty tworzenia; prosta procedura przyjmowania nowych członków; brak odpowiedzialności członków zrzeczenia 	<ul style="list-style-type: none"> prosty sposób tworzenia, nie są wymagane fundusze na założenie stowarzyszenia; prosta organizacja i zarządzanie; członkowie nie odpowiadają za dług majątkiem osobistym
Wady	<ul style="list-style-type: none"> konieczność badania bilansu co 3 lata; konieczność odprowadzania przez rolników podatku od osób fizycznych w przypadku wypłaty dywidendy 	<ul style="list-style-type: none"> trudny sposób tworzenia; niezbędny jest kapitał ludzki założycielski; sprzedaż udziałów wymaga zgody wspólników; obowiązek prowadzenia księgowości 	<ul style="list-style-type: none"> zrzeszenie działa tylko w jednej branży; członkowie z małego terenu 	<ul style="list-style-type: none"> organizacja o charakterze nie zarobkowym; ewentualny majątek stanowi własność stowarzyszenia a nie członków, więc nie ma możliwości podziału nadwyżki z działalności pomiędzy członków

Źródło: opracowanie własne na podstawie Knoblauch i Kisiel, 2005; Szelań-Sikora i Oleksy-Gębczyk, 2013.

Proces tworzenia i organizacji grup producentów rolnych w Polsce to okres ostatnich 15 lat. Zgodnie z danymi Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich (2014) początkowo zainteresowanie tworzeniem grup producentów było małe, od 8 w 2001 r. do 50 w 2006 r. Nawet wejście do UE w 2004 r. i środki kierowane na ten cel w latach 2004–2006 nie przyczyniły się do zwiększenia liczby zarejestrowanych grup producentów. Powodem takiego stanu rzeczy była m.in. nieprzychylność rolników do UE, a także brak skoordynowanych programów wsparcia i doradztwa rolniczego.

Uruchomienie Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 spowodowało systematyczny wzrost liczby grup producentów w Polsce, od 104 w 2007 r. do 389 w 2013 r. Według stanu na koniec kwietnia 2015 r., w rejestrach marszałków województw wpisane było 1 338 grup producentów rolnych (tab. 2). Warto dodać, że blisko 50% z nich funkcjonuje na terenie 3 województw (wielkopolskiego – 414, dolnośląskiego – 130 i kujawsko-pomorskiego – 121). Najmniejszą koncentracją charakteryzowały się dwa województwa – świętokrzyskie (15) i małopolskie (19).

Tabela 2. Liczba grup producentów rolnych w Polsce (stan w dniu 30.04.2015 r.)

Table 2. The number of agricultural producer groups in Poland (status on 30 April 2015)

Województwo	Grupy producentów rolnych	
	liczba	%
Dolnośląskie	130	9,6
kujawsko-pomorskie	121	9,1
Lubelskie	33	2,5
Lubuskie	70	5,3
Łódzkie	36	2,7
małopolskie	19	1,3
mazowieckie	75	5,6
opolskie	87	6,5
podkarpackie	43	3,2
podlaskie	43	3,2
pomorskie	74	5,5
Śląskie	27	2,0
świętokrzyskie	15	1,2
warmińsko-mazurskie	85	6,4
wielkopolskie	414	31,0
zachodniopomorskie	66	4,9
Polska ogółem	1338	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MRiRW, www.minrol.gov.pl (25.06.2015 r.).

Rozmieszczenie grup producentów rolnych jest nierównomierne i zróżnicowane. Powstają one głównie w regionach, gdzie dominują gospodarstwa towarowe i specjalistyczne, a wśród nich również takie, które należały niegdyś do sektora gospodarki społecznej, czego przykładem są m.in. województwa: pomorskie oraz warmińsko-mazurskie. Warto także nadmienić, że nie liczba, a wielkość i specjalizacja gospodarstw mają znaczący wpływ na organizowanie się rolników.

Choć prezentowane dane wskazują na stałą tendencję w zakresie liczby grup producentów w Polsce, to w sferze tej jest jeszcze wiele do zrobienia. W 2004 r. polskie grupy producentów skupiały zaledwie 1% ogółu rolników, podczas gdy w krajach UE udział ten wynosił średnio 40% (Czapiewska, 2013). W 2014 r. grupy obejmowały jedynie 0,08% wszystkich gospodarstw rolniczych w Polsce i 0,19% gospodarstw powyżej 5 ha. Łącznie we wszystkich grupach producentów rolnych w Polsce w 2013 r. zrzeszonych było 28 089 członków, co średnio na grupę daje 20 osób. Najwięcej członków skupiały grupy producentów tytoniu (11 122 osób), mimo, że w rzeczonym roku było ich tylko 11. Wynika to z pracochłonności upraw i specyfiki produkcji tytoniu. Do kolejnych branż o największej liczbie członków możemy zaliczyć: producentów trzody chlewnej (5 038), mleka (4 187), ziarna zbóż i nasion roślin oleistych (2 729) oraz drobiu (1 535) (Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich, 2014).

Na koniec warto nadmienić, że oprócz wyżej wspomnianych, popularnym rodzajem grup producentów rolnych w Polsce³ oraz pozostałych krajach członkowskich UE są także grupy zrzeszające producentów owoców i warzyw. W 2000 r. w UE było 446 organizacji producentów warzyw i owoców, podczas gdy w roku 2006 - 1502. Możemy rozróżnić dwa typy rozwoju tych organizacji: w krajach północnych UE (Holandia, Niemcy, Belgia, Szwecja Wielka Brytania) charakteryzuje się on ograniczoną liczbą organizacji producentów, ale dużą wartością ekonomiczną. Z kolei rozwój grup producentów owoców i warzyw w krajach południowych charakteryzuje się dużą liczbą organizacji o małej wartości ekonomicznej. Zgodnie z danymi European Farmers and Agri-Cooperatives (2010) całkowita wartość produkcji sprzedawanej przez organizacje producentów owoców i warzyw wzrosła z 4 miliardów euro do 13,7 miliardów euro w latach 2000–2006, a ogólna wartość wyniosła niemal 48 miliardów euro w 2006 roku. Największe stowarzyszenia organizacji producentów znajdują się w Belgii i we Włoszech. Jedynie cztery państwa członkowskie nie mają żadnej formy organizacji producentów warzyw i owoców: Estonia, Luksemburg, Łotwa i Litwa.

W Polsce zgodnie z danymi Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (2014) w 2004 r. funkcjonowały 24 grupy producentów owoców i warzyw, w 2006 r. – 64 i 238 – w 2012 r. Od 2013 r. ich liczba maleje – od 216 (2013 r.) do 142 (2014 r.). Grupy producentów owoców i warzyw powstają głównie w województwach mających wieloletnie tradycje związane z ich produkcją, tj. mazowieckim, wielkopolskim i kujawsko-pomorskim. W 2014 r. w ww. regionach funkcjonowało 57,5% uznanych grup producentów warzyw i owoców, przy czym najwięcej (31,4%) w woj. mazowieckim.

Wnioski

Zadaniem producentów produktów rolnych jest wytwarzać taką ilość żywności, aby zaspokoić potrzeby społeczności. W obecnej rzeczywistości gospodarczej problemem nie jest jej wyprodukowanie, ale znalezienie stałych odbiorców, którzy zapewnią odpowiednią

³ Szerzej nt. funkcjonowania grup producentów owoców i warzyw w Polsce w: Mickiewicz i Wawrzyniak (2015). Aktualne informacje nt. pomocy finansowej dla producentów owoców i warzyw w Unii Europejskiej na lata 2014-2020 w: Program wsparcia dla produkcji świeżych owoców i warzyw. [Tryb dostępu]: http://www.arimr.gov.pl/fileadmin/pliki/pomoc_na_rynku/Formularze_i_instrukcje_wstepnie_uznane_grupy_producentow/Pomoc_finansowa_w_ramach_wspolnej_organizacji_rynku/Kopia_PORADNIK_Pomoc_OP_GP_ver22_pazdziernik2014.pdf [Data odczytu: maj 2016].

zapłatę. Indywidualnemu rolnikowi ciężko jest przygotować do sprzedaży duże partie jednolitego towaru wysokiej, powtarzalnej jakości w jak najniższej cenie, zapewniając przy tym ciągłość dostaw, promocję produktu oraz opłacalność produkcji. Ponadto, słabością indywidualnych rolników jest brak możliwości negocjacji warunków i ceny sprzedaży wytworzonych produktów. Wzmocnienie pozycji rolników indywidualnych, może nastąpić poprzez ich organizowanie się w grupy producentów produktów rolnych. Przystępując do takiej formy działalności gospodarczej, rolnicy zyskują silniejszą pozycję wobec potencjalnych nabywców swoich produktów oraz przewagę konkurencyjną na rynku.

Celem tworzenia różnych form zrzeszeń producentów rolnych jest dostosowanie produkcji rolnej do warunków rynkowych, wspólnego wprowadzania przez członków grupy towarów do obrotu, w tym przygotowania do sprzedaży, poprawa efektywności gospodarowania oraz planowania produkcji ze szczególnym uwzględnieniem jej ilości i jakości, koncentracja podaży oraz organizowanie sprzedaży produktów rolnych (centralizacji sprzedaży i dostaw do odbiorców hurtowych), a także ochrona środowiska naturalnego oraz ustalanie wspólnych zasad informowania o produkcji, ze szczególnym uwzględnieniem zbiorów i dostępności produktów.

Jak pokazują doświadczenia wybranych państw UE, współpraca producentów rolnych była i jest doceniana przez wielu rolników. Z wieloletnich doświadczeń takich krajów jak: Wielka Brytania, Niemcy, Francja, Irlandia, Dania czy też Szwecja wynika, że współdziałanie powinno obejmować nie tylko etapy produkcji i przetwórstwa żywności, ale również jej dystrybucji. Także i w Polsce od 2000 r. obserwowane jest coraz większe zainteresowanie tą formą działalności rolniczej. Grupa producentów stwarza rolnikom nowe możliwości działania i przyczynia się do wielu korzyści, w tym m.in: poprawy jakości produktu poprzez stosowanie jednolitej technologii produkcji; stworzenia marki towaru identyfikowanej na rynku; obniżenia kosztów produkcji poprzez wspólny zakup środków stosowanych przy produkcji; możliwości negocjacji cen z kontrahentami oraz ich wybór; wyeliminowania pośredników handlowych; możliwości korzystania ze wspólnego parku maszynowego, a także możliwości wymiany informacji z zakresu produkcji, technologii pomiędzy rolnikami.

Powyższe rozważania potwierdzają potrzebę rozwijania i wspierania więzi kooperacyjnych w rolnictwie. Odpowiedzią na powyższe przesłanki jest także polityka Unii Europejskiej, która w perspektywie finansowej na lata 2014–2020 zamierza kontynuować politykę wspierania grup producentów rolnych (Rozporządzenie Parlamentu i Rady (UE) nr 11305/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r., Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi 2014).

Literatura

- Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. (2014). Zainteresowanie grup i organizacji producentów pomocą finansową w ramach wspólnej organizacji rynku owoców i warzyw. Pobrane kwiecień 2015 z: www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/inne-formy-pomocy/pomoc-na-rynku-owocow-i-warzyw/zainteresowanie-grup-i-organizacji-producentow-pomoca-finansowa-w-ramach-wspolnej-organizacji-rynku-owocow-i-warzyw.pl.
- Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. (2014). Program wsparcia dla produkcji świeżych owoców i warzyw. Pobrane maj 2016 z: http://www.arimr.gov.pl/fileadmin/pliki/pomoc_na_rynku/Formularze_i_instrukcje_wstepnie_uznane_grupy_producentow/Pomoc_finansowa_w_ramach_wspolnej_organizacji_rynku/Kopia_PORADNIK_Pomoc_OP_GP_ver22_pazdziernik2014.pdf.
- Agricultural Cooperation in France. (2005). French Ministry of Agriculture and Fisheries. Paryż.

- Akridge, J.T., Barnard, F.L., Dooley, F.J., Foltz, J.C. (2012). *Agribusiness Management*. London: Taylor & Francis Ltd.
- Boguta, W., Gumkowski, Z., Martynowski, M., Piechocki, A. (2014). *Spółdzielczość wiejska jako jedna z głównych form wspólnego gospodarczego działania ludzi*. Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa.
- Borkowski, B. (1994). *Organizacja i efektywność zespołowego wykorzystania maszyn w wybranych krajach EWG i w Polsce. Problemy integracji rolnictwa polskiego z Unią Europejską*, red. A. Kwieciński, H. Runowski, J. Wilkin. Wyd. Fundacja „Rozwój SGGW”, Warszawa.
- Czapiewska, G. (2013). *Grupy producentów rolnych w rozwoju obszarów wiejskich pomorza*. *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica* 13, 165–178.
- Czekaj, M., Żmija, J. (2014). *Spółdzielczość – działania grupowe jako forma działalności gospodarczej na obszarach wiejskich*. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych*, nr 4, 15–23.
- Dmochowski, J. (1907). *O kółkach i spółkach rolniczych*. Warszawa: Skład główny w Księgarni E. Wende i Sp. (T. Hiż i A. Turkuł). Pobrane maj 2015 z: <http://delta.cbr.edu.pl/dlibra/doccontent?id=605&dirids=1>.
- Herrmann, P. (2009). *Gospodarka i ekonomia społeczna – sytuacja w Republice Irlandii*. ed.: J. Kundera. *Integracja gospodarcza w rozszerzonej UE: od wolnego handlu do unii walutowej*. *Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego*, nr 1, 409–442.
- Jaska, E. (1998). *Działania zespołowe szansą zaistnienia na rynku*. *Więś jutra – Organizacje rolnicze*, nr 4, 16.
- Kapusta, F. (2012). *Agrobiznes*. Wyd. Difin, Warszawa.
- Knieć, D. (2010). *Dzierżawa jest dziedziczona*. *Rolnik Dzierżawca*, nr 11, 48–53.
- Knoblauch, L., Kisiel, R. (2005). *Procesy integracyjne na przykładzie grup producenckich z terenu Polski północno-wschodniej*. Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn.
- Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich. (2014). *Grupy producentów rolnych*. Pobrane czerwiec 2015 z: <http://ksow.pl/grupy-producentow-rolnych.html>.
- Krzyżanowska, K. (2013). *Organizowanie się rolników w grupy producentów rolnych*. *Nauki ekonomiczno-rolnicze w kontekście zmieniających się potrzeb gospodarki, SGGW, Warszawa*, 63–74.
- Majewski, E. (1998). *Spółdzielczość rolnicza w Wielkiej Brytanii*. *Więś jutra – Organizacje rolnicze*, nr 4, 111.
- Matuszak, E., Skórnicki, H. (2012). *Doradztwo rolnicze w Danii*. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, nr 2, 104–112.
- Mickiewicz, A., Wawrzyniak, B.M. (2011). *Kierunki Rozwoju systemu wsparcia dla grup producentów rolnych*. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, nr 2(20), 103–113.
- Mickiewicz, A., Wawrzyniak, B. (2015). *Specyfika funkcjonowania grup producentów owoców i warzyw w Polsce*. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, tom XVII, zeszyt 6, 185–190.
- Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. (2014). *Program rozwoju obszarów wiejskich na lata 2014–2020 (PROW 2014–2020)*. Warszawa: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
- Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. (2015). *Wykaz grup producentów rolnych w podziale na województwa (zgodnie z przepisami ustawy z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw (Dz. U. Nr 88, poz. 983, z późn. zm.)*. Pobrane czerwiec 2016 z: www.minrol.gov.pl.
- Organizacje producentów warzyw i owoców w UE: sytuacja i perspektywy. (2010). *European Farmers and Agri-Cooperatives*, Bruksela.
- Parzonko, A.J. (2008). *Problematyka doradztwa rolniczego i grup producentów rolnych w literaturze*. *Sposoby współpracy doradców z rolnikami zorganizowanymi w grupy producentów rolnych*, red. A.J. Parzonko, Wyd. SGGW, Warszawa.
- Rawstone, M.G. (1996). *Organizacja rynku mleka i produktów mleczarskich na przykładzie Wielkiej Brytanii*. *Wspólna polityka rolna w perspektywie członkostwa Polski we Wspólnotach Europejskich*. Wyd. SGGW, Warszawa, 107–109.
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 1234/2007 z dnia 22 października 2007 r. ustanawiające wspólną organizację rynków rolnych oraz przepisy szczegółowe dotyczące niektórych produktów rolnych rozporządzenie jednolitej wspólnej organizacji rynku. *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej*, L 299, z 16.11.2007 r., 88–95, 132–153.
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 1360 z dnia 21 czerwca 1978 r. w sprawie pomocy Wspólnoty dla związków producentów rolnych, 1978, Rada (WE), Bruksela.
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW). *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej*, L 277, z 21.07.2005 r., 1–40.
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 26 z dnia 20 kwietnia 1962 r. w sprawie zasad konkurencji na Wspólnym Rynku, 1962, Rada (WE), Bruksela.

- Rozporządzenie Rady (WE) nr 952/97 z dnia 20 maja 1997 r. w sprawie grup i stowarzyszeń producentów rolnych. 1997. Rada UE, Bruksela.
- Suchoń, A. (2012). Spółdzielnie w rolnictwie w wybranych państwach Europy Zachodniej; aspekty prawne i ekonomiczne. *Zeszyty Naukowe SGGW Problemy Rolnictwa Światowego*, t. 12, z. 2, 94–103.
- Szeląg-Sikora, A., Oleksy-Gębczyk, A. (2013). Grupy producenckie przykładem przedsiębiorczości zespołowej w rolnictwie. // *Zarządzanie i Finanse (Journal of Management and Finance)*, vol. 11, nr 1, t. 2, 341–351.
- Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw. 2000. Dz. U. Nr 88, poz. 983.
- Ustawa z dnia 19 grudnia 2003 r. o organizacji rynku owoców i warzyw, rynku chmielu, rynku suszu paszowego oraz rynków lnu i konopi uprawianych na włókno. Dz. U. 2003 Nr 223 poz. 2221 z późniejszymi zmianami, tekst ujednolicony na dz. 23.11.2012.
- Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o zmianie ustawy o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw oraz ustawy o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020. Dz.U.2015, poz. 1888.
- Wiatrak, A.P. (2006). Grupy producentów rolnych – istota działania i zarządzania nimi. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*. VIII (4), 361–365.
- Wiatrak, A.P. (2015). Grupy producenckie jako forma więzi w agrobiznesie. *Problemy Zarządzania*, Wydział Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, vol. 13, nr 1 (50), t. 1, 182–196.
- Wierzbicki, J. (1997). Gospodarstwa grupowe we Francji. *Gospodarstwo rolnicze wobec wymogów współczesnego rynku i Unii Europejskiej*, ed.: W. Ziętara, Wyd. SGGW, Warszawa.
- Ziętara, W. (1994). Gospodarstwa grupowe jako szansa rozwoju rolnictwa w Polsce. *Problemy integracji rolnictwa polskiego z Unią Europejską*, red. A. Kwieciński, H. Runowski, J. Wilkin. Wyd. Fundacja „Rozwój SGGW”, Warszawa.